

ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ ТА МІСТОБУДУВАННЯ

Іван КОРБАЧ
(Київ)

Вознесенська церква у Березні (до мартирологу дерев'яної української церковної архітектури)

Трагічна сторінка в історії храмів колишнього сотенного містечка Березни Ніжинського полку – це народження і смерть козацької церкви Вознесіння, однієї з визначних пам'яток української культової архітектури.

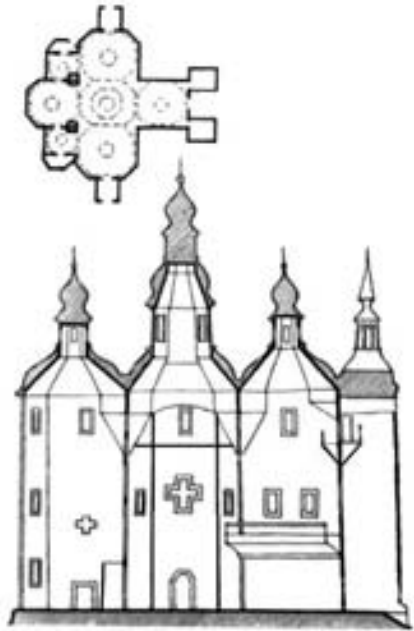
Почнемо з липня 6 дня року 1759, коли було підписано контракт на будівництво церкви. У ньому сказано: «Я, нижеподписавшийся житель Нежинский, Афанасий Семенов Шелудко, с товарищем моим Тимофеем Иосифовым, чиню ведомо сим моим данним священником Вознесенским Березинским и его благородію господину сотнику Березинскому Якиму Сахновскому з гражданами Березинскими ж контрактом во всяком суде и праве и кому бы сего ведать будет потребно теперь и впредь следующие времена, что договорился я с ними священниками и гражданами о нижеследующем...» А далі йшли пункти контракту, за якими майстер Шолудько зобов'язувався розібрати стару Вознесенську церкву (яка існувала із середини XVII ст., або й раніше) і на тому місці збудувати нову дерев'яну на кам'яному фундаменті. Детально описується, якою має бути церква. Передусім – без жодного залізного цвяха (мотивуючи тим, що ними розіп'ятий Ісус Христос). Замовники бажали, щоб у споруді нового храму втілюся все те краще, що існувало в церквах Благовіщення і Покрови, і залишали за собою право в ході будівництва давати майстрові вказівки «к лучшему того строения манеру», тобто коли виникне потреба в поліпшенні проекту (ескізного архітектурного проекту не складали, він був обумовлений словесно), то майстер повинен урахувати такі доповнення.

Жорсткі умови контракту не були вигідними для майстра та його товаришів. Наприклад, коли якась деревина буде зіпсована або погано виконана певна робота – все це віднести на кошт будівельників. Вони зобов'язалися за два тижні розібрати стару

церкву, а нову «в еден год построить» і поставити хрести. Крім суто будівельних справ майстер і його люди зобов'язувалися «честь священникам отдавать и не пьянствовать».

Окремий пункт контракту обумовлював «за труд готовых денег 375 руб.» (було виплачено 395). Крім того, жителі Березни видавали найманим майстром людям продукцію: борошна житнього 32 осмачин, гречаного 30 чвертей (чверть – 8 пудів), пшеничного – 10, пшона – 8, круп гречаних – 8 чвертей, сала 25 пудів, солі 25 пудів, баранів – 20, яловиць – 3, кабанів – 10, сиру – 5 пудів, масла – 1 пуд, риби чехоні круглої – 5 тис. штук, чабана платаного 500 штук, олії – 150 кварт відерних, горілки 30 кадок, сукна французького десять ліктів, китаю – дві трубки, на шапку – карбованець, на пояс – два карбованці, «да козлин (тобто шкір – *авт.*) две».

Документ свідчить, що в майстра була чимала бригада. Оперуючи сьогоденішньою термінологією, вони взяли підряд на будівництво храму і своєчасно виконали замовлення – в 1761 р. церква була готова. Рік – надто короткий строк для зведення такої споруди, якою була Вознесенська церква. На той час не застосовувалося ніяких особливих будівельних механізмів, тому захоплює й дивує висока майстерність народних майстрів. За визнанням відомого вченого-архітектора Г.Н.Логвина, храм збудований так, що п'ять бань наче висять у повітрі, бо спираються, по суті, лише на зовнішні стіни зрубу. Подібного блискучого конструктивного і художнього вирішення розкриття внутрішнього простору не знає світова архітектура. Так розв'язати це завдання, навіть, із сучасною технікою можливо тільки використавши монолітний залізобетон. Але ж споруда була зведена з дерева, без металевих кріплень, на шипах. Храм мав висоту 17 сажнів (36,21 м), довжину 11 сажнів (23,44 м) і був завширшки 10,5 сажнів (22,35 м), відзначався оригінальними пропорціями. Кожна з п'яти бань храму трималася наче на окремому корпусі, який мав форму восьмигранної башти. Чотири бані зовнішні, п'ята – середня, вища. Вікна розміщені трьома ярусами (не рахуючи вікон бань), дво-якої форми: вузькі й довгі, витягнуті догори, та

Вознесенська церква в Березні (1761)
План і розріз.

Вознесенська церква у Березні (1761)
Фото поч. XX ст.

хрестоподібні. За свідченнями сучасників, окрема баня з кількома невеликими куполами була схожа на розтягнуту підзору трубу.

Зовні будівлю обшили «шалівницями» – дошками, накрили гонтом – дощечками з пазами. Єдиний інструмент, яким користувалися теслі, – сокира. Кінці колод із шипами не обпилювали, а обрубували.

Усередині храм був просторий. Аскетично суворі стіни контрастували із золотомережаним іконостасом, живописними біблійними сценами, іконами з декоративною обробкою. Церква мала три престоли: середній – Вознесіння Господнього, правий – Святого Великомученика Георгія Зміборця, лівий – Святителя Христова Миколая Чудотворця.

Поширена легенда, ніби імператриця Катерина II під час своєї подорожі Україною замилювалася козацькою церквою в Березні, наказала зупинити карету, зайшла до храму й розписалася на його стіні. Той автограф, якщо він і був, не зберігся. А от майстер Опанас Шолудько залишив своє прізвище, вирізьблене на одвірку південних дверей. Зробили свій запис і теслі. На одній із деревин хтось із них майстерно вирубав сокирою: «А за роботу в день – грош» (2 коп. однією монетою).

Березнянський храм Вознесіння ввійшов до багатьох довідників як визначна пам'ятка церковної архітектури доби українського бароко. Його порівнювали з найкращими світовими зразками. Деякі дослідники вважають, що зразком для Вознесенської церкви стала Покровська церква Війська Запорізького в Новомосковську. В журналі «Киевская старина» за 1889 р. зазначено, що зразком для розміщення бань на Вознесенській церкві в Березні «может служить Запорожский храм в Новомосковске». Говорячи про останню, на яку й справді був багато в чому схожий Вознесенський храм у Березні, треба вказати на три помилки дослідників. Перша, очевидно, пов'язана з тим, що не зовсім вірно було витлумачене слово з контракту між майстром Шолудьком і замовником – громадою Березни. Там справді йшлося про те, щоб було відтворено в новій церкві кращі фрагменти Покровського храму. Але якого? Ясно, що малася на увазі інша березинська церква – Покрови Пресвятої Богородиці. Друга помилка дослідників: вони не брали до уваги роки будівництва храмів. Адже церква Новомосковську була збудована на 17 років пізніше від Вознесенської в Березні, – тобто в 1778 р. Третя помилка – Новомосковський собор не називався іменем Покрови Богородиці, головний його престол присвячувався Живоначальній Трійці.

Якою ж була подальша доля Вознесенської церкви в Березні? В сімейному альбомі одного з сусідів автора в Березні збереглася дореволюційна світлина церкви. На фото є напис: «Вознесенская церковь в г. Березне (казачьего периода)». Розглядаючи величну споруду храму, що був окрасою Березни, мав історичне й естетичне значення, важко збагнути: як можна було зруйнувати такий чудовий витвір людських рук? Як могла піднятися рука із сокирою, щоб трошити те, що робилось тією самою сокирою, але на радість людську? Вознесенську церкву зруйнували перед II Світовою війною. Начиння церковне вивозили та спалювали. Збереглася лише ікона Георгія Зміборця. Вона потрапила до Київського музею українського мистецтва. На цій Георгій скидається більше не на святого, а на бадьорого козака або, як зауважив автор одного путівника, – це «щеголь-красавец, смахивающий на гусара». Козакам більше до вподоби були святі, схожі на них самих...